

رمانی (زبان کولی‌ها)^۱

احمد متین دوست

عضو هیأت علمی دانشگاه اصفهان

تا سده هجدهم کولی‌ها هم از لحاظ نژاد و هم از لحاظ زبانشان تا اندازه‌ای اسرار آمیز به نظر می‌رسیدند. این حقیقت که عموماً گمان می‌رفت از مصر آمده‌اند (واژه gypsy تحریفی از کلمه Egyptian است) کافی بود تا زبان آن‌ها اسرار آمیز جلوه گر شود. اکنون روشن است که کولی‌ها (roma نام ملی و قومی است)^۲ از هند به صورت گروه گروه در پایان هزاره اول میلادی مهاجرت کرده‌اند. یکی از این گروه‌ها از طریق ایران به طرف آسیای صغیر، جنوب روسیه و کشورهای بالکان پیش رفته، تا در سده پانزدهم به اروپای غربی و در سده شانزدهم به بریتانیا رسیده است. ظاهراً گروه بعدی خط سیری جنوبی‌تر را یعنی از طریق ایران، سوریه، و مدیترانه به سوی شمال آفریقا و شبه جزیره ایبری در پیش گرفته است. تا قرن بیستم گروه‌هایی از کولی‌ها با گرایش به نوعی زندگی کم و بیش چادر نشینی در همه کشورهای اروپایی و در بسیاری از بخش‌های دیگر جهان حضور داشتند. و زبان رمانی، که اصلاً گونه‌ای ویژه از زبان هند و آریائی نو می‌باشد، اساساً با دو یا سه دوجین لهجه تشخیص داده شده - فرایندی که در آن ارتباط با زبان‌های ملل میزبان نقشی قاطع بازی می‌کند.

سه عامل عمده در شکل‌گیری زبان رمانی تأثیر داشته، چنان‌که در اوج پیشرفت آن در قرن نوزدهم نمایان شده است:

- ۱- ساده سازی پیشرو دستگاه واجی زبان‌های هندی میانه؛
- ۲- ساینده‌گی صورت‌های ترکیبی و جایگزینی آن‌ها با روش‌های تحلیلی؛
- ۳- همگونی عناصر واژگانی و مشخصه‌های واجی و صرفی متعلق به زبان‌های کشورهای میزبان.

دو نکته نخستین، مشخصه زبان‌های هند و آریائی نو در شبه قاره نیز هست. از یک دیدگاه نکته سوم نیز همین طور است، اما نه به همان اندازه که در مورد زبان رمانی است. ونیل و چرنکف (در سال ۱۹۷۶) زبان کولی‌های اروپا را به هشت گروه عمده تقسیم می‌کنند:

۱- dotfitka roma, ruska roma: در شمال روسیه، لتونی، استونی و لهستان مرکزی؛

۲- sinti: در آلمان، فرانسه، لهستان، اسلواکی، اتریش و شمال ایتالیا؛

۳- ungrike roma, servika roma: در اسلواکی و مجارستان؛

۴- drindari, ursari, erlides: در بلغارستان، مقدونیه، صربستان، رومانی و کریمه؛

۵- kekavari, zletari, tingurari (که با هم به صورت ^۳čače rom دسته بندی شده‌اند): در

نواحی ولاچ رومانی و مولداوی؛

kelderari: که از منطقه مرزی مجارستان و رومانی سرچشمه گرفته، اما اکنون در پهنه

جهان از کشورهای مشترک المنافع (جمهوریهای شوروی سابق) تا آرژانتین پراکنده است؛

lovari: در ناحیه‌ای گسترده از روسیه به سرتاسر اروپا تا انگلستان، با گسترش تا آمریکا؛

gurheti: در بوسنی و هرزگوین؛

۶- olasčunuya (servi) در اوکراین؛

۷- fititike roma: در فنلاند؛

۸- volšenenge kale: در ویلز.

تا اوایل قرن بیستم، کولی‌ها معمولاً دو زیانه بودند: یکی رمانی و دیگری زبان کشور

میزبان. اکنون زبان کشور میزبان موفق شده است رمانی (زبان کولی‌ها) را در همه جا تا سطح

یک گویش بومی تنزل دهد.

خط

هم حروف رمی و هم الفبای سیریلی در بعضی نشریات به کار رفته، نشریاتی که بیشتر با ماهیت

مذهبی در زبان رمانی نمایان شده‌اند. فرهنگ عامه، قصه‌ها و اشعار کولی‌ها را (انجمن فرهنگی

کولی‌ها) در اروپای شرقی و در بریتانیا گردآوری و منتشر ساخته است.

دستگاه واجی

همخوان‌ها شامل:

p, b, p', t, d, t', k, g, k'	بستواجه‌ها:
ts, dz, tʃ, dʒ,	بستی - سایشی‌ها:
f, v, s, z, ʃ, ʒ, x, ɣ, h,	سایشی‌ها:
m, n, ŋ, ŋ	خیشومی‌ها:
l, ʎ, r, ʁ, ʁ	کناری‌ها و زنشی‌ها:
j, w	نیم واکه‌ها:

یک جفت برگشته t / t' / فقط در گویش drindari تشخیص داده می‌شود؛ کناری d / d' به گویش lingurari محدود می‌شود. $\text{p}' / \text{d}' / \text{k}'$ بستواج دمیده هستند. بیشتر همخوان‌ها، به انضمام دمیده‌ها با، ارزش‌های کامی شده $\text{p}' / \text{b}' / \text{p}'$ و جز آن مطابقت دارند.
بستی - سایشی‌های واگیر، در گروه ۵ چندان متداول نیستند، اما در همه گروه‌های ۴-۱ و ۸-۶ رایج هستند.

واکه‌ها

پیشین: $\text{i}, \text{e} / \text{e}$

میانه: $\text{l}, \text{a}, \text{o}, \text{a}$

پسین: o, u

واکه‌های مرکب: $\text{ai}, \text{ei}, \text{oi}, \text{ui}$

واکه‌های خیشومی شده $\text{ã}, \text{ã}' / \text{ã}$ در زبان کولی‌های رومانی دیده می‌شوند. همه واکه‌ها در جایگاه بی تکیه به a منجر می‌شوند.

تکیه

تکیه در رمانی تحت تأثیر طرح‌های تکیه در زبان میزبان، از یک لهجه به لهجه دیگر تغییر می‌کند. بنابراین، در رمانی مجاری به واج آغازی انتقال می‌یابد، و در زمانی لتونیایی به

واکه‌ای کشیده منتقل می‌شود.

در واژه‌های رمانی سره (هند و آریائی نو)، تکیه اصلی روی هجای پایانی است. در حالات غیر فاعلی، این تکیه به هجای ماقبل آخر انتقال می‌یابد: مثلاً در رمانی روسی: romá, کولیها، roméstii (مفعول عنه).

طرز کار آواهای هندی میانه:

۱- بستواج‌های واکبر دمیده، واگت رفته می‌شوند:

برادر، /P',ral/ > bhrāta; زمین، /p',uv/ > bhūmi skt

۲- میان واکه‌ای /r/ > /r/

آواز، /gili/ > gīlī، رفته، /gelo/ > gata؛ برادر، /p',ral/ > bhrāta skt

۳- رشته (کناری‌های) برگشته ناپدید می‌شود:

سال، /b/ > varṣa، پیوست، /bar/ > vāṭa skt

چوب، /ka/ > kāṣṭha skt; /s,s/ > /s/

۴-

سه، /trina/ > urñā skt

۵- /r-/ ابقا می‌گردد:

دیگرتونی واکه‌ای

بعضی مثال‌ها:

سانسکریت	رمانی
agni	> /ʎag/ آتش
caura	> /cor/ دزد
Mṛta	> /muto/ مرده
daśa	> /de/ ده
śṇoti	> /ʃunel/ می‌شوند
hrdayam	> /yilo/ دل

صرف و نحو

حرف تعریف

حروف تعریف معین O (برای مذکر) و e (برای مؤنث)، مفرد و جمع، از یونانی قرض گرفته شده‌اند: صورت غیر فاعلی e (با گونه‌های آن) است. مثلاً o rom، کولی، e romeske، به کولی،.

اسم

دوگانگی بنیادین در اسم جاندار/ بی جان است، اسم‌های جاندار مذکر یا مؤنث هستند. در اسم دو شمار مفرد و جمع وجود دارد. رسماً، تقابیل اسم جاندار/ بی جان و تقابیل اسم مذکر/ مؤنث فقط در پایه غیر فاعلی تشخیص داده می‌شود. (یعنی اسم‌های بی جان دارای صورت پایه = مفعولی = فاعلی هستند).

جمع: e، -a: مثلاً rom، کولی، جمع chavo roma، پسر، جمع chawe.

در اسم شش حالت وجود دارد؛ پنج تای آن‌ها پایانه‌هایی دارند که به طور چسبیده به صورت غیر فاعلی پایه = مفعولی افزوده شده‌اند.

مفرد	غیر فاعلی	جمع	غیر فاعلی
rom	romes	roma	romen
romú	romúa	romúa	romúen

مثلاً، در رمانی روسی:

مفرد	جمع	
rom	roma	فاعلی
romes	romen	مفعولی
romeske	romenge	مفعول غیر صریح
romeste	romende	مفعول فیه
romestir	romendir	مفعول عنه
romessa	romenca	متمم/ مفعول معه

حالت اضافی: با Ker+ واکه نشاندار پایانی برای جنس ساخته می‌شود:

- romés. ker.o chavo پسر کولی،
romes. ker.i chai دختر کولی،
romes. ker.e chave بچه‌های کولی،
romen. ger.o chvo پسر کولیها،
romen. ger.e chave پسران کولیها،

صفت

به طور اسنادی، صفت مقدم بر اسم می‌باشد و با آن در جنس و شمار مطابقت می‌کند. حالت در صفت به دو نوع محدود می‌شود؛ فاعلی یا غیر فاعلی (در گروه ۶ به مقدمه نگاه کنید) صفت مسکن است در هر شش حالت صرف بشود؛ مثلاً *baro rom*، کولی بزرگ، مؤنث *bari romni* جمع، *fare roma*؛ غیر فاعلی *(S)romenide bare*.

صفت تفصیلی

صفت تفصیلی با این قاعده $(V)dv$ - ساخته می‌شود، مثلاً *baridir*، بزرگتر،.

ضمیر

جنس ضمیر در سوم شخص مفرد مشخص است: مفرد اول شخص *ame* دوم شخص *tu* سوم شخص مذکر *ov*، مؤنث *oi*؛ جمع اول شخص *ame* دوم شخص *ame* سوم شخص *on* این ضمایر در تنش حالت صرف می‌شوند. ضمیر پایه برای اول شخص مفرد *man* است؛ برای سوم شخص مفرد مذکر *tes*، مؤنث *ta* است و برای جمع *ten* است.

ضمیر ملکی

اول شخص مفرد (\rightarrow Mo, mi, me) *miró, mirí, miré*

دوم شخص مفرد (\rightarrow to, i, te) *tiró, tirí, tiré*

سوم شخص مفرد مذکر *teskoro*، و جز آن، مؤنث *teskeri* و جز آن.

اول شخص جمع *amaró* و غیره؛ دوم شخص جمع *tumaró* و غیره؛ سوم شخص جمع

. engoro

ضمیر اشاره

ضمیر اشاره adava، این، و odova، آن، است. ضمایر اشاره در گویش‌ها، زیاد تغییر می‌کنند. صورت‌های زبان ولزی kodova, kadava هستند.

ضمیر پرسشی

ضمیر پرسشی ko(n) ،کی؟، و so ،چه؟، است.

ضمیر موصولی

وانسل (در سال ۱۹۶۴) برای رمانی روسی savi را به عنوان ضمیر موصولی مفرد، و save را به عنوان ضمیر موصولی جمع ارائه کرد.

اعداد

اعداد از ۱ تا ۱۰ عبارتند از:

ek', dui, trin, štār, pamž, šov, eŋta, oxto, en'a, deš; ۱۱ deš. u. yek; ۱۲ deš. u. dui;
۲۰ biš; ۳۰ tranda; ۴۰ štar. var. deš; ۵۰ pamž' var. deš; ۱۰۰ šet.

فعل

فعل بر شخص و شمار دلالت دارد؛ جنس فقط در ساخت وجه وصفی مشخص می‌شود. در فعل در وجه اخباری و امری وجود دارد؛ در برخی گویش‌ها ممکن است وجه تمنائی شرطی به طور تحلیلی بیان شود.

فعل معمولاً چهار زمان دارد حال - آینده - گذشته - ناقص - گذشته کامل. در بعضی لهجه‌ها، زمان حال مفهوم آینده دارد.

صورت انعکاسی (۴) را از همه افعال متعدی می‌شود ساخت.

نمود فعل مشخصه‌ای از فعل زبان رمانی نیست، اما برخی پیشوندهای مرتبط با نمود از

زبان‌های دیگر وام گرفته شده‌اند، مثلاً -za از روسی، -pše از لهستانی، و -fer از آلمانی. در زبان رمانی سه نوع صرف فعل وجود دارد.

نمونه صرفی: نخست صرف فعل، -čín نوشتن، صورتهای رمانی روسی:

زمان حال: مفرد čín, ava, esa, eta جمع čín, ena, ena, asa,

گذشته کامل: مفرد čín - d'om, d'an, d'a جمع čín, dle, dle, d'am,

گذشته ناقص: مفرد čín - avas, esas, esas جمع čín, enas, enas, asas,

آینده: در رمانی روسی از زمان حال -de گرفتن، +to زمان حال مراحم ساخته شده:

مفرد čína to činav, česa to čines, četa to činel

جمع časa to činas, čena to činen, čena to činen

امری: دوم شخص مفرد = ریشه؛ به دوم شخص جمع -n اضافه می‌گردد.

زمان حال کمکی -ov بودن؛ مفرد čom, san, si جمع čam, sam, si

نفی

به طور کلی زمان‌های اخباری با افزودن na پیش از فعل منفی می‌شوند؛ و امری

با افزودن ma در رمانی آلمانی، علامت منفی či یا čar بعد از فعل می‌آید.

(تحت تاثیر? nicht) رمانی činava čilgar = آلمانی jeh schreibe nicht

وجه وصفی

وجه وصفی از ضمیر سوم شخص جمع بر اساس فعل گذشته کال ساخته می‌شود: و بر جنس

و شمار دلالت دارد: مثلاً čikindto, čine, čikindto, فروخته، (سذکر، مؤنث و جمع آن مشترک

است)؛ čerdo, čerdo, کرده؛ čindto, دانسته. وجه وصفی می‌تواند فاعلی / مفعولی باشد،

و نسبت به زمان، خنثی است.

حروف اضافه

صرف اسم مذکور بیشتر اشاره دارد به اسم‌هایی که بر موجودات جاندار دلالت می‌کنند.

اسمهای دیگر به ندرت به این روش صرف می‌شوند، و در اینجا حروف اضافه برای تبیین روابط نحوی آورده می‌شوند. در برخی گویش‌ها، حروف اضافه باعث تمایزی بین وضعیت پویا (حرکت به سوی چیزی) و وضعیت ایستا (ماندن در جایی) می‌شوند. مثلاً، در گروه andro vešese به سوی بیشه؛ andro veš, servika/ungtrike roma در بیشه.

ترتیب کلمات

ترتیب فاعل - فعل - مفعول عادی است.^۵

توضیحات:

۱- اصل این مقاله به انگلیسی با عنوان «رمانی (زبان کولی‌ها)» در کتاب
Compendium of the World's Languages by George L. Campbell, London, 1995,
pp.419-424 چاپ شده است.

۲- در متن ethnonym به غلط ethnonym ثبت شده است. مترجم.

۳- ظاهراً cace صحیح است. م.

۴- فعل انعکاسی را به آن «ناگذر» و «میانی» نیز می‌گویند؛ چون نتیجه آن به فاعل بر می‌گردد نه به دیگری. مثلاً
«من دستم را شستم.» م.

۵- نمونه‌ای از متن رمانی که به لهجه ketderari می‌باشد.

31. Atunči avile leski tay vi leske phral. ašile avri tay tradine
ekh vorba te avel avri lende. 32. Vi but zene bešenaz kote tay
phende, "Ašun, tyiri dey tay tyire phral si avri. Mangen tu te žas
lende." 33. Tay dya anglal o Isus, "Kon si muři dey tay muic
phral?" 34. Tay dikhlya pe kodolende kay bešenaz truyal teste tay
phendya, "Katka besen muři dey tay mure phral. kongodi kerel e
voya le Devleški, vo si muri phral tay muři phej tay vi muři dey."

Kelderari

(Mark 3:31,5)